

Kulturhistorisk inventering

SÖRSJÖNS KAPELL

Transtrands socken, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:13

Svenska kyrkan

 **Dalarnas
museum**

Kulturhistorisk inventering

SÖRSJÖNS KAPELL

Lima-Transtrands församling
Transtrands socken, Malung-Sälens kommun
Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2018:13

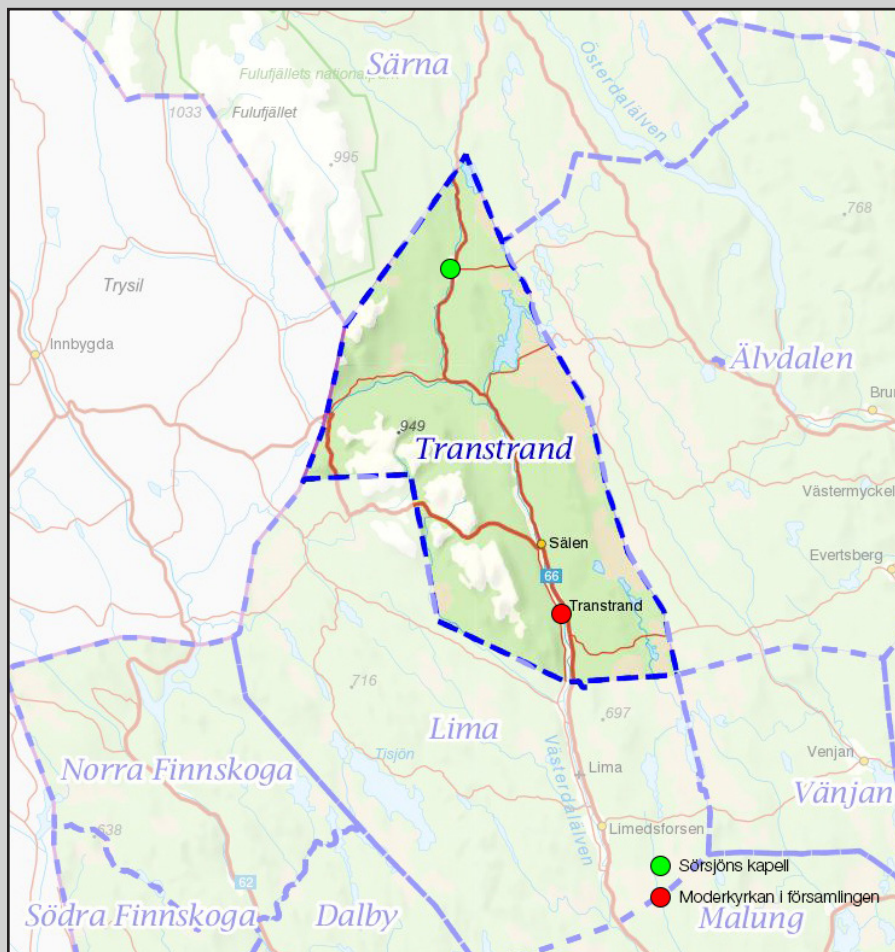
Dnr: 16/15

FÖRFATTARE: Adam Moll

Foton: Där inget annat anges är foton tagna av
Adam Moll och Simon Langwagen, Dalarnas museum

INNEHÅLL

INLEDNING.....	7
Bakgrund.....	7
Syfte.....	7
Mål.....	7
Användningsområden.....	7
Rapportens upplägg.....	7
Process och metod.....	8
Kulturhistoriskt värde.....	8
 HISTORIK OCH UTFORMNING.....	11
Kronologi.....	12
 KULTURHISTORISK VÄRDERING.....	13
Religiösa lokaler viktiga under perioden.....	13
Intressant arkitektur.....	13
Oförändrat.....	14
Framtidstro.....	14
Sammanvägt värde.....	14
 KÄLLOR.....	15

Geografi

Samhället Sörsjön i norra delen av Transtrands socken växte fram ur ett nybygge som anlades vid sekelskiftet kring år 1800. De första invånarna försörjde sig på jakt, fiske, boskapsskötsel och odling. Allt eftersom markerna odlades upp växte befolkningen, och 1871 öppnade en poststation i byn. Vid sekelskiftet kring år 1900 var trakten känd för sin goda timmerkvalitet, vilket föranledde planer på ett sågverk vid Ejforsen. Planerna ändrades dock och istället uppfördes 1917 ett vattenkraftverk på platsen. Kraftverket bidrog till stor del till att industrialisera Sörsjön och skapa välstånd i byn. Sin befolkningsmässiga topp nådde samhället på 1920–30-talet med omkring 500 invånare men kort därefter började befolkningen minska med inflyttning till de större tätorterna.

Sörsjöns kapell är inte skyddat enligt kulturmiljölagen.

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Västerås stift har Dalarnas museum genomfört en inventering av Sörsjöns kapell. Fältarbetet genomfördes under sommaren 2017 av byggnadsantikvarie Adam Moll och yrkespraktiserande antikvarie Simon Langwagen från Uppsala universitet Campus Gotland. Den här inventeringen är en del av det större stiftsprojektet *Moderna kyrkor i Dalarna*, vars syfte varit att inventera kyrkobyggnader som ägs av Svenska kyrkan i Dalarnas län och som uppförts under perioden 1930–1981. Liknande inventeringar har även utförts i de delar av Västerås stift som ligger i Västmanlands och Örebro län.

Moderna kyrkor i Dalarna är en del av projektet *Dalamodernismen* som syftar till att översiktligt dokumentera och kulturhistoriskt karaktärisera och bedöma byggnader och bebyggelsemiljöer i Dalarna uppförda under perioden 1930-1980. Projektet genomförs av Dalarnas museum.

Projektet är även en fortsättning på projektet *Västerås stift – moderna kyrkor*.

Syfte

Inventeringens syfte har varit att identifiera och översiktligt dokumentera kyrkobyggnaden och dess kulturhistoriska värden. Vidare har syftet även varit att belysa de moderna kyrkomiljöerna som en del av det moderna samhällets framväxt och förändring.

Mål

- Att genom samverkan öka kunskapsnivån och medvetenheten av Svenska kyrkans moderna bebyggelse och miljöer i Dalarnas län, Västerås stift.
- Genom att sprida kunskapen om modernismens kyrkobyggande öka känslan av delaktighet i det kyrkliga kulturarvet.
- Att öka kunskapen och förståelsen för det moderna kyrkobyggandets gestaltning, arkitektoniska uttryck och kulturhistoriska värde.
- Att förstå hur de teologiska förändringarna och demokratiseringen av liturgin har påverkat synen på kyrkorummet och dess gestaltning och arkitektur.
- Att skapa ett underlag för planering av underhåll och förvaltning av kyrkobyggnaderna.

Användningsområden

Stift, länsstyrelse, och förvaltare får bättre överblick och beslutsunderlag för att i handläggning och förvaltning värna de kulturhistoriska värdena i de moderna kyrkorna. Underlaget är av vikt vid exempelvis större och mindre vårdinsatser, ombyggnationer och avyttring.

Genom en större kunskap och medvetenhet om modernismens kyrkobyggande, dess uttryck, kvalitéer och kulturhistoriska värden, skapas möjligheter till att bättre hävda deras specifika värden och få till stånd underhåll som tar till hänsyn dessa.

Rapportens upplägg

I rapportens huvuddel redovisas det bakomliggande arbetet, en historik över byggnadens tillkomst och förändringar samt en övergripande kulturhistorisk värdering av byggnaden i sin helhet. Som bilagor finns beskrivningar av alla rum i byggnaden, huvudsakligen redovisade i tabellform. I tabellerna är enskilda byggnadsdelar beskrivna och värderade.

Sörsjöns kapell har ett kyrkorum med en stram ekinredning av hög klass.

Process och metod

Inventeringen började med arkivstudier i kyrkoarkiven. Arkivunderökningarna har varit en stor del av arbetet, för att titta på de handlingarna som berört byggnadernas tillkomst och förändringar. Större delen av arkivhandlingarna finns på Uppsala landsarkiv, ULA. Omfattningen på handlingar för de olika kyrkorna varierar kraftigt, från att vara näst intill obefintligt till att vara mycket omfattande. Materialet har sedan sammanställts till denna rapport.

Efter arkivstudierna vidtog inventeringsarbete i fält där varje kyrka dokumenterades i ord och bild rum för rum. Efter fasen med dokumentationsarbete och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderingsprocess som utgår från den arbetsprocess som beskrivs i Axel Unnerbäck's *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*, tillsammans med tankegods från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval*. Begreppsvärlden som används i Unnerbäcksmetoden beskrivs närmare i Bilaga 1.

Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturbistoriskt värde

En kulturbistorisk värdering går ut på att fastställa varför en kyrkobyggnad eller motsvarande miljö är värdefull för samhället idag. En kulturbistorisk värdering utförs vanligen genom att en byggnadsantikvarie metodologiskt undersöker byggnadens kvaliteter och egenskaper, sätter in dem i ett större sammanhang och förklarar hur byggnaden är värdefull och varför. Genom att utgå ifrån en värderingsmetod som är väl förankrad inom kulturarvssektorn blir resultaten av värderingen jämförbara med andra liknande värderingar och kan ligga till grund för hållbara beslut om en byggnad eller miljö. En metodologiskt utförd kulturbistorisk värdering är öppen för kritisk granskning eftersom den är möjlig att återskapa. Detta är en förutsättning för hållbar kulturmiljövård.

Kyrkorummet i Sörsjöns kapell är ljust, enkelt, värdigt och elegant.

Den kulturhistoriska värdering som återfinns i slutet av rapporten har genomförts med utgångspunkt i den metod för kulturhistorisk värdering som återfinns i Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (Riksantikvarieämbetet, 2003). Metoden har kompletterats med tankegods från *Plattform kulturhistorisk värdering och urval* (Riksantikvarieämbetet, 2015). Den kulturhistoriska värderingen bygger på kunskap och information som är utspridd i hela den kulturhistoriska dokumentationen, både i de bifogade tabellerna och i rapportdelen.

Ett centralt begrepp för den kulturhistoriska värderingen är *kulturhistoriskt värde*. I denna rapport används begreppet för att beskriva två olika kategorier av värden: *dokumentvärden* och *upplevelsevärden*.

En byggnad som har dokumentvärden bär på viktig information om det förflutna. Syftet med att värna dokumentvärden är att bevara källor till historisk kunskap som kan bidra med ökad förståelse för människans livsvillkor i skilda tider – inklusive vår egen tid. Byggnader med höga dokumentvärden kan erbjuda kunskap om historiska skeenden och berättelser som anses särskilt relevanta för samhället.

En byggnad som tillskrivs upplevelsevärden bär på kvaliteter och egenskaper som en betraktare med sina sinnen upplever och reagerar på. En byggnad av mycket hög hantverksmannamässig kvalitet kan exempelvis upplevas som vacker – ett estetiskt upplevelsevärde. Gamla byggnader som använts av många människor kan vara viktiga minnesmärken och utgöra en viktig aspekt av grupper eller individers identitet – ett socialt identitetsvärde.

Byggnadens sammantagna kulturhistoriska värde utgår från en sammanvägning mellan dokumentvärden, upplevelsevärden och vissa förstärkande egenskaper så som pedagogisk användbarhet, autenticitet, sällsynthet och representativitet. Alla värden som tillskrivits kyrkobyggnaden förklaras i sitt sammanhang i den kulturhistoriska värderingen. Ett sådant förfarande underlättar förståelsen för värderingen och gör det möjligt att granska den vetenskapligt.

Det genombrutna partiet mellan sakristia och kyrkorum.

Piscinan med ett lock i ek och silvertopp i form av en fisk.

Begravningsplatsens klockstapel kom på plats 1920.

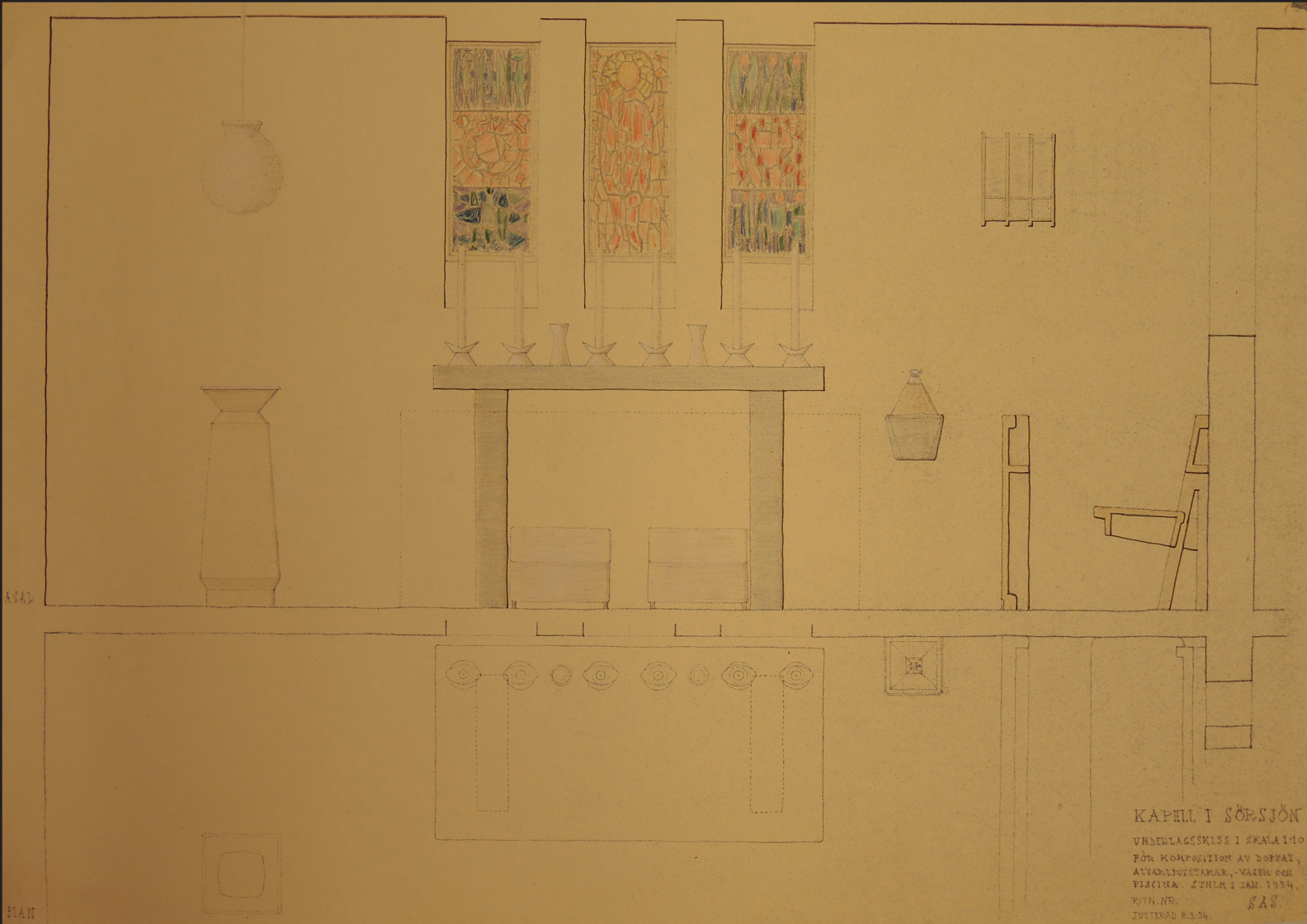
Kapellet under uppförandet, odaterat och fotograf okänd. Källa: ULA.

HISTORIK OCH UTFORMNING

Sörsjöns kapell uppfördes 1954 efter arkitekten Sven A. Söderholms ritningar, och blev bygdens första permanenta kapell. Begravningsplatsen är äldre, och har brukats sedan 1867. Orten fick 1877 rätten att hålla gudstjänst, men detta skedde alltså länge utan regelrätt kapell. Till en början brukades bygdens skola som gemensam bönelokal. När skolan revs 1920 flyttade den lilla församlingen över till den nya skolbyggnaden, som senare gjordes om till missionshus. Med tiden lyckades domkapitlet köpa byggnaden av Svenska missionsförbundet, och en mer permanent bönelokal inrättades för kyrkoförsamlingen.

En första byggplan togs fram för ett kapell i Sörsjön så tidigt som 1874, men något bygge kom inte till skott förrän 1954, efter att en byggnadskommitté tillsatts 1948. Det ursprungliga behovet var egentligen för ett begravningskapell och ett bisättningsrum, men att detta kunde kombineras med en gudstjänstlokal sågs enbart som någonting positivt. Uppdraget att utforma kapellet tillföll arkitekten Sven A. Söderholm, som främst varit verksam kring Stockholmstrakten. För uppförandet stod byggmästare Nils Skoglund i Leksand som entreprenör. Byggnaden är förhållandevis liten. Storleken på 11 x 7 meter tillfredsställde emellertid ett långvarigt behov för byns invånare.

Exteriört är byggnaden ett ovanligt renodlat resultat av de modernistiska strömningarna inom arkitekturen. Norr- och sydfasaderna är av krysshamrad betong med marmorkross i, och ytorna bryts av en uppåtsträvande fönstergrupp på norrsidan och en hög och djup entrésmyg, invändigt helt klädd med mosaik. Kortsidorna är klädda med små svarta eternitplattor. Byggnadens tak väcker stor uppmärksamhet eftersom arkitekten låtit gavlarna utgöra byggnadens långsidor.

Arkitekten Sven A Söderholms underlagsskiss för altarkompositionen, januari 1954. Källa: ULA

Arkitektoniskt har byggnaden mycket gemensamt med brutalism – en arkitekturstil som hyllade ärlighet i konstruktion och funktion; former som ger bildmässiga minnesavtryck; samt skönheten i råa material, i synnerhet betong. Bortsett från att Sörsjöns kapells betongytor behandlats med krysshamring så ansluter sig byggnaden väl till brutalismens ideal. Därmed går det att argumentera att byggnaden är ett mycket tidigt exempel på brutalism, både ur ett nationellt och ur ett internationellt perspektiv. Själva begreppet brutalism fick till exempel sitt genombrott 1954, alltså samma år som kapellet uppfördes.

Interiören är lika renodlat modernistisk som exteriören, men upplevs som något mer sakral och inte lika radikal. Vitkalkade väggar ger rummet en stor rymd, som ramas in av den mörkt laserade panelen i taket. Att långsidorna utgör byggnadens gavlar kan ge en upplevelse av rummet som vänt åt ”fel håll”, sett till traditionellt kyrkobyggnande. Golvet är belagt med mosaik som bidrar till en viss kyrklig stämning, något som förhöjs ytterligare av ljusinsläppet från de tre färgade glasfönstren bakom altaret – komponerade av konstnären Folke Heybroek. Altaret är utfört i polerad kalksten, och övrig inredning, inklusive dopfunten, har snickrats i ljus ek. I det sydöstra hörnet av byggnaden har en liten sakristia inretts, med genombruten vägg ut mot kyrkorummet och utan dörr. Avskiljningen mot kyrkorummet skedde med ett draperi – nu borttaget, men vars skena ännu finns kvar. Ett litet trapprum som nås från utsidan leder ner till ett bisättningsrum i källarplan.

Kapellet har sedan färdigställandet 1954 haft återkommande problem med fuktskador, troligen till följd av en felkonstruktion i takkonstruktionen. Renoveringar och ändringar utfördes 1959, 1961 och 1977. Det nuvarande takmaterialet av trapetskorrugerad plåt är sekundärt och sannolikt tillkommet 1977. Ursprungligen var takmaterialet eternit. Övriga ändringar i kapellet är ringa och består av eldragningar, installationen av en luftvärmepump på västväggen, tillkomsten av kompletterande belysning i form av lampor som lyser upp norrväggen, samt borttagandet av ett skrank framför en kyrkbänk placerad vid norrväggen vilket skedde någon gång efter 1983. Det har även funnits ett mindre altarskrank med knäfall. Detta knäfall är nu placerat framför bänkskranket vid sakristieväggen.

Formen på Sörsjöns kapell passar väl in på kyrkogården med sina modernistiska bredlåga gravvårdar.

Kronologi

Årtal:	Händelse:	Källa:
1867	Gravplatsen tas i bruk.	Ahlberg, s. 313
1874	En första byggplan tas fram för ett kapell, men fullföljdes aldrig.	Ahlberg, s. 313
1877	Byn får rätt till att hålla gudstjänst.	Ahlberg, s. 314
1920	Gamla skolan rivs och församlingen flyttar in i nya skolbyggnaden. Skolans gamla klockstapel flyttas till begravningsplatsen.	Ahlberg, s. 314
1942	Församlingen får köpa missionshuset som församlingslokal.	Ahlberg, s. 314
1947	Beslut om att bygga ett kapell fattas.	Bergman, s. 648
1948	En byggnadskommitté tillsätts.	Bergman, s. 648
1954	Sörsjöns kapell byggs, och invigs samma år.	Ahlberg, s. 314, ULA
1958	Det äldre församlingshuset görs om till församlingshem.	Ahlberg, s. 314
1959	Taket läggs om, skadat virke byts ut och konstruktionen ändras. Hängrännorna flyttas ut något.	ULA
1959	Innerbelysningen kompletteras efter anvisning från arkitekten med strålkastare som lyser upp norrväggen.	ULA
2006	Församlingshemmet säljs till kooperativet Dalen.	http://www.kooperativetdalen.se

Porten består av enkla, släta, sammanfalsade kopparskivor vars regelbundenhet endast bryts av nyckelhålet och det försänkta handtaget i trä.

Entréporten från insidan.

Dopfunten har en dopskål i silver. Den, liksom allt annat silver i kapellet, är utförd av ädelsmed Sigurd Persson.

Sörsjöns kapells norrsida karaktäriseras av de uppåtsträvande fönstren och den krysshamrade betongytan.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Sörsjöns kapell har ett mycket högt kulturhistoriskt värde, som grundas i ett flertal olika företeelser.

Från Sörsjön till sockencentrumet och moderförsamlingens kyrka i Transtrand är det en drygt fyra mil lång resväg, så det är lätt att förstå att kapellet som orten fick 1954 var efterlängtat. Liksom i grannorten Nornäs var kapellet ursprungligen tänkt enbart som begravningskapell men blev i slutändan en fullvärdig gudstjänstlokal. Detta visar att det för landsbygdsbefolkningen under 1950-talet var viktigt att ha nära tillgång till religiös utövning.

Sörsjöns kapells arkitektur var modern och djärv för sin tid och plats. Att det uppfördes i en såpass liten ort som Sörsjön är med våra ögon kanske en aning förvånande, men är nog snarare ett exempel på 1950-talets stora framtidstro och kamp om att förvandla det avlägsna Sverige till världens modernaste land. Tiden var i mångt och mycket höjdpunkten för orter som Sörsjön där skogsindustrin gav många arbetstillfällen. Kapellet är ett vittne, och kanske i viss mån en svanesång, om 1950-talets framgångsrika industrisamhälle som omfattade hela landet – även utanför de stora städerna. Av den anledningen och på grund av kapellets förmåga att berätta om religionens betydelse för landsbygdsbefolkningen har Sörsjöns kapell ett högt samhällshistoriskt värde.

Kapellet är en god företrädare för den modernistiska arkitekturen i Sverige. Inom kyrkoarkitekturen i Sverige slog inte modernismen igenom på allvar förrän under 1940–50-talen, vilket gör att Sörsjöns kapell arkitektoniskt ligger rätt i tiden. Sörsjöns kapell uppfördes i en arkitektur som var ultramodern för sin tid och sitt sammanhang. Att

Långsidornas fasadytor består av krysshamrad betong med iblandad marmorkross.

byggnaden kan ses som ett tidigt exempel på brutalism är oerhört intressant, i synnerhet med tanke på placeringen i skogsbygd långt bort från större samhällen. Allt detta ger kapellet ett mycket högt arkitekturhistoriskt värde eftersom det berättar en spännande historia om hur modern arkitektur i Sverige även tog plats i glesbygden. Värdet förstärks av att kapellet är relativt oförändrat, vilket skapar autenticitet.

Arkitekturen håller en hög klass och lyckas få byggnaden att vara både kompakt, funktionell och ha ett intimt kyrkorum. Utsmyckningarna är få och placerade på välvalda och delvis givna platser med Folke Heybroeks glaskonst bakom altaret, och korset ovanför entréporten. Funktionen är mer än som dekoration: glaskonsten agerar altartavla och innehåller symbolik för treenigheten såväl som att den agerar ljusinsläpp, och korset ovanför dörren är den tydligaste exteriöra signalen om att byggnaden är kyrklig. I övrigt så är det byggnadens utformning och material som får stå för skönhetsupplevelsen. All formgivning är välgenomtänkt och elegant, vilket tillsammans med ljusföringen och materialens skönhetsverkan ger byggnaden ett mycket högt arkitektoniskt värde. Detta värde förstärks av den höga kvalitet som hela byggnaden håller. Glaskonsten bakom altaret ger byggnaden ett konstnärligt värde.

Den sammanvägda bedömningen blir att Sörsjöns kapell har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Kappellets förhållandevis orörda arkitektur håller i sig hög kvalitet, och berättar samtidigt historien om hur riket i stort omvandlades till en modern välfärdsstat under efterkrigstiden. Huvudmotivet bakom värderingen är kappellets mycket höga arkitekturhistoriska värde, och ytterligare grundmotiv är dess konstnärliga värde, höga samhällshistoriska värde och mycket höga arkitektoniska värde. Förstärkande värden är autenticitet och kvalitet.

Predikstolen är enkel, låg men upphöjd, och nära församlingen.

Lampetterna består av eklameller och har en dold ljuskälla.

Bakom nummertavlan finns elcentral och sifferupphängning.

KÄLLOR

Otryckta källor

Uppsala landsarkiv, Transtrands kyrkoarkiv, SE/ULA/11574

Tryckta källor

Ahlberg, Hakon, *Dalarnas kyrkor i ord och bild*, Kronvall information i samarbete med Västerås stifts information, Falun, 1996

Bergman, Mats, "Kyrkor och kapell" i Björklund, Stig (red.), *Lima och Transtrand: ur två socknars historia. 2*, Malungs kommun, Malung, 1987

Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf, *Plattform Kulturbistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] : grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2014

Digitala källor

Kooperativet Dalen, <http://www.kooperativetdalen.se/om-oss>, läst 2017-08-31

